

кова равнина, са нужни много условия и авторът изброява част от тях, свързвайки ги с актуални въпроси на нашата литература. Изказванията на Куюмджиев за литературната критика заемат значителна част от досегашните му публикации. В новата книга те са четири от всички 16 поместени работи. Като се прибавят две полемики — „За сериозната критика“ от книгата му „Профили с черно и бяло“ и „Лекарю, излекувай се сам“ от разговора в сп. „Септември“ през 1965, както и бележки по вестниците, непечатани още статии, би се образувал цял том.

Всички тези статии са насочени пряко към битови проблеми на нашата литературна съвременност, те са далеч от пожеланията за големи платна, които представят самосъзнанието на дадена култура, изградена в постоянна преценка и търсене на място върху картата на европейската и на световната цивилизация в наше време. (Нека призракт на Шпенглер не ни плаши при употребата на тази дума.)

Защо бе нужно за един автор да отделя толкова време и сили за доказване правото си на съществуване и на своя дума?

Как стана това — един от най-слабо продуктивните критици, който има по три-четири публикации годишно, да направи почти дузина извлечения на тема — каква трябва да бъде критиката, какви — правата и задълженията на литературния критик?

Къде са причините за такъв натрапващ се факт: автор, който рядко и бавно се откликва на събитията, през последните десетина години да бъде неизменно в жарисето на литературните спорове у нас? Без да имаше възможност всякога да участва в престрелките, името му почти винаги биваше намесвано в най-различни дискусии и разправи. Към него бяха отправяни укори, с него се свързваха надежди. Мисля, че ще бъде полезно да напомним при какви условия навлезе в критиката Куюмджиев, защото те определиха до голяма степен неговата литературна съдба. Предупреждавам — екскурзията в най-близката история на нашата критика ще бъде продължителна и въпреки старанието ми едва ли ще мога да спазя напълно предписанията на класическото право — без гняв и пристрастие.

Дебютът му стана тъкмо през април 1956. Не е нужно да възкресявам атмосферата на подем в мисленето, на предчувствия за протор. Бяха драматични месеци, изпълнени с ненаситни разходки по улици и в истории, с упителни обсъждания и надежди. В съзнанието на интеллигенцията ставаха трусове, мисълта отново се устремяваше към големи хуманистични проблеми. Такова дискусивно, полемично и нервно беше детинството на цяло поколение критици и този юношески период се отрази решително върху импулсите на творчеството им, върху техните представи за социалната функция на изкуството.

Какво беше състоянието на нашата критика тогава? Ще си послужа отново с пример от единствения до 1957 г. седмичник за литература и за всякакви културни въпроси. Вестниците „Народна култура“, „Пуло“, „Поглед“, „Антени“ и др., списанията „Литературна мисъл“, „Пламък“, „Родна реч“ и др. не се бяха появили. В „Литературен фронт“ през 1955 и 1956 г. Пенчо Данчев и Иван Руж размениха няколко статии с взаимни обвинения в опростителство. Сочеше се, че не бива да се разглежда откъснатият въпрос за художествеността от въпроса за идейността. Схоластичните спорове продължаваха. Но имаше и критици, които вече правеха първи проби в схематичното мислене. Статии на Здравко Петров „Драмата на един поет“ и „Саморазрастване на таланта“ бяха като фойерверки. Наблюденията на Пантелей Зарев върху стила, размислите на Минко Николов за Брехт и за функциите на твореца в съвременното общество, дейността на Борис Делчев като критик и редактор, ратуващ за признание на незаслужено пренебрегвани автори и произведения, анкетата на Ганка Найденова с Димитър Талев в новото списание „Литературна мисъл“ през 1957 г. — всичко това се четеше и обсъждаше, изразяваше кипещ, разширяване на възможностите, разчупване на жанровата скованост. Но преоценките ставаха като че ли твърде бавно. Все още жертви на безсмислено табу бяха писатели като Лилив, Далчев, Иван Хаджийски, Траянов, Симеон Ралев, Вутимски и др.

С първите си рецензии Кръстьо Куюмджиев се изяви веднага като даровит автор. Направи впечатление свежестта на стила му, но мисленето му все още беше в границите на конвенционалното и не будеше несъгласия, защото не се отделяше в своя посока. Дори отрицателните му отзиви за стихосбирки на млади поети не предизвикаха такава буря, каквато се разрази след появата на неговия портрет за Валери Петров през 1962. (Една добра статия за Лилив, за първи път след войната, значително превъзможваша отрицанието към поета, остана почти незабелязана в страниците на сп. „Литературна мисъл“ от 1960.) Но Кръстьо Куюмджиев не може да се оплаче от невинимите към личността му. Едва бе написал десетина рецензии и три статии, когато стана обект на атаки, неадекватно разгорещени спрямо неговото тогавашно място в критическото семейство, но тъкмо затова релефно изтъкващи ярката му фигура, промените, предизвикани с появата му. Максим Нанмович пръв го „откри“; и този млад човек се опитваше в атмосферата след Априлския пленум да наруши дрямката на догматично леснописане. В статията си от 1962 г. Нанмович се опита да го сплаши, обвинявайки го в прикрит догматизъм и залитания. На следната година Иван Руж възрази на Куюмджиев със статия „За субективното и обективното в критиката“, а Пенчо Данчев постави

остро въпроса за стабилността на критическите му принципи, упреква го, тъкмо наопаки, вместо в догматизъм в субективизъм, но му признаваше талант и го сочеше за най-хубава надежда на новата ни критика. Васил Колевски бе недоволен и от това — при разговора за критиката в сп. „Септември“ през 1965 той се произнесе скептично за дарбите на автор, толкова много критикуван от свои колеги. (Пенчо Данчев, изглежда, се съобрази с мнението му и след време, при препечатване на своята статия в книгата лиши Куюмджиев от талант, съкращавайки един абзац.) В статия от същия разговор освен другите си несъгласия Стоян Каролов долови дразнещ недостатък в първите прояви на критика — прекаляване с митологичните асоциации и позовавания. Бих прибавил сега — за късо време превърнати в автошаблон, не разнообразявани и обогатявани, а заключени в кръг. Дискусията в „Септември“ привлече не само критиците, но и писателите. Людмил Стоянов посочи, че Куюмджиев „жонглира с фразата“, и го упрекна заедно с други двама критици в „безпринципно многознайство“, в „идолопоклонство към стари и отживели митове“, имайки пред вид поезията на Фурнаджиев. Емил Манов с ирония проследи „някои приключения на филгранното съпреживяване в критиката“. Минко Николов и Петър Динеков се намесиха в разговора с желание да внесат успокоение, да смекчат изблика на страсти, сочейки заслугите на младите попълнения, особено на Куюмджиев, за освежаване на критическия език, за разнообразяване на жанровете, без да отминават увлеченията му. Минко Николов апелираше към спорещите да отстранят фермента на фанатично пристрастие и мнителност, обявяваше се против наставническите нотки у Пенчо Данчев, „който трудно се разделя със стария навик да поучава, да дава мъдри съвети“, но същевременно се противопостави и на едностранчивостта в позицията на Куюмджиев — „тоталното недоверие към обективните истини в литературата“. Петър Динеков посочи проявите на нескромност, не се съгласяваше с противопоставянето на „артистично“ и „рационалистично“ начало в работата на критика, издигна лозунга „Без монополизъм в литературната критика“.

Разговорът в сп. „Септември“ от 1965 г. завърши, но дарованието на Кръстьо Куюмджиев, съпроводено при изявите си с капризни хрумвания, невинаги прецизно формулирани становища, нотка на високомерие, продължи да привлича гнева и раздражението на различни автори: Чавдар Добрев през 1965, Атанас Славов през 1967 Иван Славов през 1968 г.

Три отзива за първата книга на Куюмджиев с положителна оценка от Атанас Свиленов, Светозар Игов през 1966 и от Любен Георгиев през 1967 г. се опитаха да приведат към равновесие литературното обществено мнение.

Като напомням всички тези мнения за публикациите на Куюмджиев, може би изкуствено го отделям от общото развитие на литературата и на критиката. Искане ми се обаче да посоча критическите лутаници, похабили толкова усилия, време, нерви — не само на автора на „Критически делници“, но и на мнозина от неговите колеги. Критиците се впуснаха в спорове, от които може би някои печелеха, но литературното развитие страдеше.

Младият критик Атанас Лазовски написа статия за Куюмджиев и двамата негови житейски приятели Здравко Петров и Тончо Жечев, като ги обяви за „критично-илузионисти“. Това бе вече в началото на новата поредна разправа на критическия фронт, развихрила се върху страниците на „Литературен фронт“ през лятото на 1967 г. Трябвало да се отбележи — за да бъде точна хрониката — Куюмджиев не беше главен обект на атаката, а пострада по съвместителство. И участниците, и резултатите от този „разговор за критиката“ са известни: покрай нападките срещу неколцина се постигна потискане на критическата дейност, парализирането ѝ, въвеждането на ведомствени критерии, инкубаторното лансиране на псевдокритици и бързото им изхвърляне.

Дългото не по моя вина проследяване става може би досадно и ще трябва да посоча основанията си. Правя го не защото статиите, осветени на Кръстьо Куюмджиев имат поголям обем от цялото досегашно негово творчество, не защото отрицанията го утвърдиха в нашата критика по-бързо и по-убедително от всякаква похвала, а защото по този начин може би ще се доловят някои елементи от двустранния процес на формиране на критическата личност, от взаимодействията между критик и колегиална среда, от нетърпимостта в тесния професионален кръг към яркото и конфликтно дарование, от изявите на един талант — с всичката им непоследователност и прекалености, с идейните му и стилстични увлечения. Не търся нито оправдания, нито обвинения. Морализаторската позиция едва ли може да помогне за проникването в същността на критическата дейност при нашите условия.

Щастливата съдба на Куюмджиев да не бъде забравян, дори когато не се появява на критическото поле, продължи да бли над него.

След продължително неучастие в литературното всекидневие през 1970 г. Куюмджиев написа няколко претенциозни рецензии. По повод на една от тях незабавно бе отправено открито писмо от Серафим Северняк до редакцията на в. „Пулс“. Пренебрегвайки обстоятелството, че авторът на писмото бе засегнат преди години от критичен отзив за неговия репортажи, ще видим още веднъж как всяка проява на Куюмджиев буди желание за полемика. Изглежда, това е един белег на дарбата му.

В началото на 1971 г. Куюмджиев направи опит за навлизане в проблематиката на антиесенни явления, засягащи народопсихологията, еволюцията в похватите на съвременната българска белетристика, промени в мисленето на писатели като Ивайло Петров и Йордан Радичков. (При липсата на хипотези върху насоките в развитието на най-новата ни литература кой знае защо издателството не е включило в книгата тъкмо такава статия?) Интересно е да се види как сходни проблеми могат да се поставят по съвсем различни начини. В статиите „Преображенията на Нане Вуте (Септември, 1968, кн. 5) от Никола Георгиев и „Малките и големи елизии на Ивайло Петров“ (Пламяк, 1970, кн. 24) двамата критици се насочват към близка в същността си материя. Двете статии са противоречиви, на места взаимно отричащи заключенията си, че дори и целия подстъп към литературните явления, отделни похвати или схващания за развитието на изкуството. Същевременно и двете са между немногобройните априорни констатации в света на съвременната българска проза, изпращащи пред критиката сложности и загадки.

За да не стане изключение, и тази проява на Куюмджиев бе посрещната на нож. Верен на своя навик да се изказва бързешком, Чавдар Добрев помести във всекидневника „Народна младеж“ пространен фейлетон със сензационно заглавие — „Критически карнавал или в гонитба за литературни призрания“. С тази енергична реплика Чавдар Добрев убедително показва, че той се държи здраво за установеното и практичното, че за него никакви сложни въпроси не съществуват.

По повод на същата статия от Куюмджиев се прояви нов познавач на съвременната ни литература — Венко Христов. И той побърза да разпредели мислите на критика на правилни и неправилни. Ето стила и доводите на този теоретик: „Ако К. К. се абстрахира от своите ерудитивни екзерсиси и тръгне по логиката на своите статии, убеден съм, че сам ще се смути от абсурда на собствените си изводи.“

Че у нас, както и по света, сериозното и лекомисленото съжителствуват едно до друго, няма нищо необичайно, но дали навсякъде дилетантството и снобизмът са така нагли?

Такава е обстановката, при която Куюмджиев е обмислял и писал включените в новата си книга статии. Постарах се да напомним за критическите му делници преди появата на „Критически делници“. Привърших дългото библиографско „ходене по мъките“ и сега иде моят ред да хвърля камък. Защото и аз естествено имам несъгласия с Куюмджиев — и по конкретни оценки, и по общи тези за насоките в развитието на родната литература.

Когато е подреждал статиите си от последните години, Куюмджиев вероятно се е замислял върху постигнатото, върху справедливите упреци, затлачени от извънлитературни наноси в тези дискусии.

Вече е никак си очевидно, че есеизмът, артистичната критика съществуват наред с други насоки и стилове на критическо проникване в изкуството на миналото и съвременността, че критиката съчетава елементи на изкуство и на наука в различна пропорция при отделните творчески личности — в зависимост от техните дарби, подготовки, предпочитания, задачи в обществото. Сега Куюмджиев напомня за друго различие с някои свои опоненти: „Те настояваха, че критиката се стреми към обективната истина. Ами разбира се, какъв дявол ще гони, ако не обективната истина“ (с. 21). Остротата на спора преди години, изглежда, идваше не само от различното разбиране на това понятие. Всяка от страните се надяваше и вярваше, че тъкмо тя е по-близко до обективната истина, а практиката на някои критици показва, че за тях обективната истина може много пъти да мени съдържанието си и те винаги смятат, че я обладават. Истината не е монопол на една творческа личност. Само сумата от общите усилия, често пъти напълно противоположни, може да се приближи някъде в безкрайността към тази цел, която е задължителен ориентир за всяко сериозно наблюдение. Тези неща действително не са предмет за обсъждане и се подрабят.

Тогава защо бяха нужни споровете, обстойните доказателства в продължение на цели години? Дали причината бе само в задържащите предубеждения?

Поколението млади критици, формирало се през 50-те години, изскочи на литературната арена със самочувствието на обновител и победител в една битка, която в същност бе спечелена от историята. Най-добрите представители на други поколения преживяха години на преустройство. Младите смятаха, че са призвани и готови да възприемат цялата сложност на литературния процес, да се гмурнат в дълбините на изкуството без сковаващите ризици на навика, без преоценки, поправяне на извършени грешки. Куюмджиев не забелязва как той е подчинен на общи грешки. В книгата си „Профили с черно и бяло“ той пише: „У нас всеки се чувствава призван да направи революция в изкуството“ (с. 48). И той самият тъкмо така се втурна в критиката.

Изминалите години обаче показаха, че предлагайки нещо наготово, животът си прави шега. Разликата между поколенията, постепенно се залича. Сега добре виждаме, че и Пенчо Данчев, и Здравко Петров например изпитват сходни затруднения в своята работа. Недостигът на системна подготовка, на постоянно общуване с най-високите постижения на изкуството и критиката на XX в., на сигурен личен метод, изграден от комплекс похвати, неизбежно ограничават възможността не само за проникване в най-дълбоките културни процеси, но и за диференцирана оценка на отделни явления в съвременната литература. Като посочих тези имена на двама

критици, в същност имах пред вид характерни представители на две поколения, а казаното се отнася за всички нас. И аз добре разбирам болката на Куюмджиев в някои статии от новата му книга, съжалението за пропелените седмици и месеци в празни кафедейски спорове и възторзи. Полека започваме да проумяваме защо Михаил Арнаудов не допусна да го въвлекат в литературни разпращи цели седем десетилетия. Но дали мнозина ще имат време като него да натрупат и възпроизведат знанията си.

Очевидно темпераментът на Куюмджиев го тласка към отсечени жестове, към шума на литературните битки, към рисковани хипотези и парадоксални хрумвания. Ще кажа в неговия стил — той има у себе си от мускетарската кръв на неуморимия гасконец, готов винаги да посегне към шпагата или да изпие чаша вино. Всичко това дразни и дори плаши благоразумните съществуваания в литературата, а понякога досажда и на писатели с търпимост към волностите в изкуството.

И все пак не само темпераментът е подбудител за постоянните предизвикателства към общоприетото поведение, към установените оценки, към „шамбеланите на дворцовия етикет“, към „литературните аптекари“. Климатът, при който става литературното възмъжаване, до известна степен определя цялото развитие на критика, дава тон на проявите му дълбоко. Индивидуалните качества на личността диктуват интензивността на този основен тон. Куюмджиев се появи във време, когато във въздуха се носеше неприязненост към догматизма, към сковавашите шаблони, към елементарното мислене, към схоластичните умувания. Най-прозорливите критици от всички поколения разбираха, че бъдещето налага помитането на тази стена от предразсъдъци и всеки със свои средства се хвърля в борбата срещу догматизма, който притежаваше административна сила. Лишен от нея, той няма никаква роля в културния живот, съществуването му е незабележимо и безопасно — той не притежава външние, няма влияние, щом няма власт. Но ето че по странните закони на изкуството и живота постоянното участие в битки, войнишките навици неусетно започват да движат механизма на мисленето, подвеждат към извънлитературни територии или поне водят към схватки върху терен, на който средствата на изкуството са безсилни. През втората половина на 60-те години споровете за критиката незабелязано отново навлязоха в схоластични лабиринти. Сега ние имаме серия от разпращи, разговори, дискусии, а нямаме дори справочници.

И какви са достигнатите висоти при всичките безкрайни залисни на критиците със самите себе си, от шумните манифестации, в които и Куюмджиев се мяркаше? Като отстраним користните подбуди на някои публицисти, като изстъжем кората на обичайното за човека на изкуството пристрастие и

увлечение, ще видим, че плодът, дребен и изсъхнал, ни горчи върху езика. Затова така надълго се рових из недотам чистите страсти на периодиката от последното десетилетие. Щеше ми се да посоча (и на себе си) безплодното, на което осъжда враждите, дребнявостта, заниманията с второстепенни автори в епоха, когато най-дефицитна материя за човека е времето. Практиката показва, че елементарността, критикоподобните изречения не само не могат да бъдат прогонени от литературния живот с теоретични статии и страстно изобличение, но че те са приспособими, живава като всички плевели и при подходящ климат без усилие задушават и талантните, и философските хрумвания, и артистичните проникновения.

Куюмджиев все пак прояви психическа издръжливост и устойчива воля, не се поддаде на нахепванията на нихилизма, който винаги се таи в един полемичен талант. Още в първите му статии, където изяви самостоятелно мислене, можеше да се забележи, че той се стреми към големите измерения, към кардиналните въпроси на нашата култура, към един вид философия на литературата. Този копнеж по синтез на българското експлодира в статията му „Национална традиция и новаторство“ (1964). Тя ми звучи едностранчиво. Към нея бяха отправени укори, възражения, нападки — основателни и несерioзни. Критикът бызаше да сподели идеите си за най-общото, без да беше обхванал и осмислил частностите. Увлечението по забравени или изоставени образци на първоначална литература в нашето минало, като „Житие и страдания“ на Софроний, го гласна към крайности. През същия етап на своето творческо развитие той написа статия за Валери Петров, един поет все още недоразбран, макар и високо оценяван. При този портрет критикът стана жертва на своето пристрастие към първична, спонтанна поезия. Дори не на пристрастие, защото то е рожба на вкуса, а на предварителна настройка на съзнанието. Между тези две първи сериозни статии на Куюмджиев от началото на 60-те години има пряка генетическа връзка. Те бяха теория и практика на един и същ възглед.

Струва ми се, че Куюмджиев не се е отказал от своите идеи за характера на традицията в българската литература, но с всяка своя зряла публикация той се отдалечава от едностранчивостта и коригира увлеченията. И вече не по априорен път, а чрез навлязване в литературни явления от различни периоди.

Книгата му „Критически делници“ е малко разпильяна при подреждането, има на пръв поглед аморфен характер. Трите й дяла побират доста пъстър и разнороден материал. Покрай програмната статия за задачите на критиката първият раздел включва и есета за Димитър Димов, Левчев, Караангов, Гуляшки и Петър Алипиев. Вторият раздел отново се открива с бележка за критиката (несериозна по обема си при амбиция да обхване период

от 25 години), а след това се подреждат статии за старобългарската литература, рецензии за книги на критика Георги Константинов, Илия Волен, Димитър Мантов и Симеон Султанов. Третата част се състои от три портрета — на Лилиев, Кирил Христов и Ракитин, — както и от наблюдения върху отношенията между Кирил Христов и кръга „Мисъл“.

Сред тази пестрота обаче може да се види единството на творческата личност и контурите на цялостна концепция върху нашето литературно развитие. През 1969 г. критикът неочаквано се намеси със статия в разговор за старобългарската литература — твърде далечна за неговите занимания област. Тази статия бе опит за обща характеристика и осъзнаване на цяла епоха, за проникване в нейния стил и дух. Някои от неговите мисли и оценки събудиха възмущения сред специалистите по стара българска литература, защото издаваха недостатъчен професионализъм в погледа, недостатъчни конкретни познания. Но сега, при нов прочит в книгата, становищата му стават елемент от неговата цялостна позиция, която е в процес на изграждане, и това придава друг нюанс на изказаната от него мисъл. Като се занимава с книжнината от средновековието, Куюмджиев няма за цел да се отдалечи от нашата съвременност, да търси тихо пристанище, нито да нарушава периметъра на друг литературоведски цех. Стремейки се да навлезе в далечния и непонятен свят на тази религиозна литература, изтъкана от ритуалност, но пронизана от духовност, критикът върши това само за да включи в своя кръгзор и този елемент от нашата древна култура, да го вplete в своето виждане за националните традиции. Усилията на Куюмджиев, макар и хронологически непоследователни, постепенно обхващат едни от най-важните, невралгични етапи от развитието на литературата ни и жалко, че често пъти той чака външен повод за съсредоточаване на вниманието си. И все пак интересите му са подчинени на трайна цел. При проучванията си например върху Кирил Христов той не се ограничава с анализ на неговото дело, но търси идейни въздействия, условия и обстоятелства, които представят културната атмосфера на 90-те години и на първото десетилетие от ХХ в. — период на възход и оживление за нашата литература. Същото става и при рецензията за книгата на Г. Константинов „Едно необикновено приятелство.“ Тя прераства в характеристика на знаменитата литературна компания около Подвързачов и Дебелянов, в анализ на духовен феномен с ярка следа в нашето изкуство, в изграждането на българската интелигенция. Още от първите си по-сериозни статии Куюмджиев търси фермента на културата в отделните епохи и периоди, спира се на възлови моменти и на творци, които постигат духа на времето. Ако проследим внимателно тази упорита нишка, ще забележим, че статияте за Лилиев, Димов, „Малките и големи илюзии на Ивайло

Петров“, та дори и очеркът за Ракитин са свързани помежду си от съсредоточено наблюдение над характерологични признаци. Изглежда Куюмджиев сам се убеди, че хрумванията в статията „Национална традиция и новаторство“ остават безпочвени, шом не са последица от търпеливи проучвания върху отделните звена на веригата културни наслования. Сега критикът постепенно съставя една своя карта на традициите в нашата литература и култура и може да се очаква, че след години той ще оформи и поднесе оригинален поглед, при който формулировките ще бъдат резултат от детайлни наблюдения.

С част от статияте в „Критически делници“ Куюмджиев като че ли коригира своето разбиране за традицията. Във възгледите му се проявяваше известен консерватизъм, който нанстина би могъл да придаде стройност на една теоретическа теза, но при очертаване на перспективите в литературното развитие издига ограничителни зидове. Защото литературният процес е бил винаги непрестанна дифузия между културите, както и между отделни гнезда в дадена литература и дори между постиженията на всеки писател и неговите колеги. Взаимодействието не разрушава традицията. Тя е свързана с трансформацията на устойчиви качества, които не са само от творческата сфера, а засягат и психологията, и социалната чувствителност на даден народ. Литературната традиция е като че ли винаги преплетена с други съставки на обществения организъм и е почти невъзможно да се отдели от тях, да се формулира в чист вид, защото неизбежно се разлага нейната сложност и се стига до своеобразна схема.

Куюмджиев има траен интерес към съвременната литература и особено към поезията. В първата си книга той изтъква две от значителните имена в днешната ни поезия — Валери Петров и Константин Павлов. В „Критически делници“ намираме още шрихи към портрета на поетическото поколение на Константин Павлов — връстниците на критика. Куюмджиев проследява процеса на интелектуализиране в съвременната ни поезия, свързан според него особено здраво с творчеството на авторите от тази генерация, която му е близка и от която той разглежда Левчев, Караангов и Алипиев. В същност статията за Левчев има по-широка задача от нарисованото на един профил. Тя е между другото аналитична спаставка между най-ярките представители на поколението, появило се след 1956 г. Разглеждайки последователно обществения климат, литературните търсения на времето и качествата на стиха, психологическите особености на отделните автори, както и някои общи белези в тяхното творческо и житейско поведение, критикът включва и всички тези опити в своята цялостна линия на изследване и интереси — стремеж да се стигне до коренните, същностни черти на нашата литература, определяща нейното минало, че и тенденциите на бъдещето ѝ.

В статиите, събрани в „Критически делници“, се изявява автор с установен критерий, с умение да долови общото, синтетичното в характеристиката на явлениято и в същото време със способност да се възторгва от изкуството, да не губи контакта с него. Критическото осъзнаване на миналото и на настоящето у Куюмджиев е насочено към аудиторията, по-широка от цеха на специалисте-литературоведи. Той неведнъж вмата иронични забележки по адрес на точните методи и демонстративно насища стила си с белегистични елементи, стреми се към метафорична яркост, щедро пилее епитети. В неговите фрази ще срещнем и „адски огньове“, и „опасна магия“, и „мрачни пустинници“, и „демонична игра“. Този похват прави творбите му живописни, придава им динамизъм и когато не стига до прекаляване, звучи органично в критическия текст на една своеобразна есеистика. По-рано се забелязваше лесно и често преминане от спокоен тон в патетика, в реторични интонации. Този признак на незрелост постепенно проредяваше, за да намалее значително в публикациите от последните години.

Като споменах вече тази дума — есеизъм, — посивяла от употреба във всекидневното на публицистиката, ще трябва да посоча и една вредна тенденция в нашата критика, която асоциативно се свързва с термина „есеизъм“, противоречив и неясен, разтеглив до безкрайност. Не става дума нито за стил, нито за общи възгледи върху изкуството. Едни от най-надарените ни критици в миналото вкорениха представата за критика като един вид хотелски посетител в литературата, отхвърляха всички външности, че той трябва да се труди системно. Бих посочил като пример три имена на представители на различно време и застъпници на свършено различни идеи: Симеон Радев, Георги Бакалов, Владимир Василев. Някой от тримата не умря млад и въпреки това трудно може да се каже, че някой е оставил завършено и цялостно дело, макар всички да изградиха име.

Изглежда, че тъкмо талантливите критици, с артистичен нерв, най-лесно се поддават на инертността в творческото поведение. А за литературния критик, както и за всеки талант, е нужна система на труда, целенасоченост на усилията. За него е необходимо и умение да обхваща постоянно крупния план, за да може да изгради своя концепция за посоките на развитието.

Талантът на Куюмджиев се прояви между другото и в това, че той отрано осъзна или поне инстинктивно долови тази необходимост. Новата му книга показва разгръщането на критическото му дарование, но все още дава основания да се напомним за съдбата на автори, които не проявяват воля за съсредоточаване на усилията си, за рационалност, последователност и ритмичност на литературния труд. Критикът може да обладава талант, принципи, характер. Но покрай тях

е нужно да подчини изцяло живота си на своето дело. В този смисъл и критиката не прави изключение от другите области на изкуството. Тя също се стреми към преодоляване на формата и на времето. Наистина, когато се борави с къси периоди, критическото синтезиране на времето може да се осъществи в една статия, но амбициите на таланта не бива да се утоляват с такава мимолетна победа над времето.

Йордан Василев

„РАЗУМ И РЕВОЛЮЦИЯ“ от ЧАВДАР ДОБРЕВ

Изд. „Бълг. писател“, 1972, 264 с.

Едва ли винаги осмисляме факта колко много предпоставки и професионални качества са необходими, за да се изследва днешната литературна действителност: съвременна теоретическа и методологическа подготовка, устойчив идейно-естетически критерий, познание на литературния живот в неговата дълголетна еволюция, специфични закономерности и непреходно ценностно съдържание, умение да се анализират явленията в тяхната динамика и неизбистрени форми, събитията — в тяхното „ставане“, тенденциите в постепенното им зараждане и развитие, процесите — в непосредната им делничност и вълнуваща актуалност. И не по-малко важно от всичко това е съзнанието за реалната съизмеримост на фактите от миналото и съвременността, от нашата и чуждите литератури; не по-малко решаващи са изборът на еталон, критическият патос и усетът за действително новаторските пориви и псевдоноваторските амбиции в изкуството. Изследователите на текущата, творяща се пред очите ни литературна история са не само регистрирatori и тълкуватели на движението на съвременната художествена мисъл. Те поемат отговорността и рисковете на първооткриватели и прорицатели. Тях ги очакват изненади и разочарования, удовлетвореност от сбъднати прогнози, огорчения от неоправдани надежди. Чака ги присъдата на санкциониращото време.

Повод за подобни размисли дава книгата на Чавдар Добрев „Разум и революция“, която като всяко ново критико-оценъчно проучване върху проблемите на съвременната ни литература потвърждава тяхното многообразие и сложност, доказва наложителността на комплексното им теоретико-естетическо и нещо социологическо осмисляне.

Чавдар Добрев е сред малцината наши автори, които се движат с еднаква увереност както в „земетръсна територия“ на съвременната драматургия и театър, така и в света

а художествената проза, на шумели литературни събития и взаимоотношения. Няма съмнение, че за навлизането в две тъй сродни и толкова обособени области се изисква не само кураж и любопитство, но и предварителна „експировка“, значителна дееспособност и обхватност на критическото мислене. Театрален критик с бързи рефлексии, с доказана полемична готовност и учудваща продуктивност, Чавдар Добрев предлага вече трета книга, насочена към представителните явления и най-актуалното дискусивно-проблемно съдържание на белетристиката ни от последните години.

В същност това не е съвсем точно, тъй като „Разум и революция“ отделя значително, и то уводно място за студии и статии, разглеждащи изходни, принципи и методологически въпроси на марксистко-ленинската естетика, теория и художествена практика в тяхната логическа връзка със съвременното интерпретиране на възлови идейно-естетически категории от типа на партийността и тенденциозността, народността и идейността в изкуството. В това отношение авторът остава верен на себе си: в книгите си той предпочита такава композиционна последователност, която ще му даде възможност да постигне движение на критическата мисъл от общата теоретико-методологическа постановка на проблемите към тяхното „частно“, специализирано и актуализирано осветляване в обсега на конкретни художествени прояви, на доминиращи идейно-тематични, жанрови и стилови насоки. По такъв начин Добрев цели да внуши яснота и мащабност на теоретическия подстъп, идейно-естетическа перспективност на наблюденията и пределна категоричност на класово-партийния подход.

Програмна за книгата „Разум и революция“ е обемната студия „Революционност — класово съзнание — партийност в литературата“, в която авторът разглежда партийността като идеен, художествен и организационен принцип, литературата като важен момент от идеологическата дейност на партията и обществото. В центъра на вниманието му е Лениновата интерпретация на понятието партийност в литературата и изкуството, нейния принципиален и методологически характер, жизнеността и меродавността ѝ в наши дни. Разглеждането на партийността като творческо-организационен принцип се съпътства от частичен анализ на Лениновите схващания и указания за партийната политика в различни сфери на културния живот в тяхната философска проникателност, обемност и развитие, отразяващо измененията в социално-историческата обстановка, в историческите задачи на ръководещата класа и обществените функции на изкуството. В тази връзка авторът засяга комплекс от проблеми, имащи отношение към същината, вътрешната съпоставимост и качествените отлики на партийността, идейността и тенденциозността в художественото творчество. Характеризира ко-

мунистическата партийност като закономерно продължение и задълбочаване на основните принципиални особености на тенденциозната литература, като качествено ново присъствие и активизация на тенденциозността. С право той счита комунистическата партийност за нова степен на действена ангажираност на художника, за нов подем на субективно-оценъчното начало в творческия процес, стимулирани от реални подтици на обективната социално-историческа действителност.

В стремежа си към многостранно осветляване на проблематиката Добрев навлиза (макар епизодично и без да постига професионална задълбоченост и самостоятелност на наблюденията) в периметъра на различни научни области — теория на отражението, теория на познанието и история на философията — позовава се на имена и авторитети, търси опора и разгръната аргументация в цялостни пасажии от фундаментални произведения на Ленин. Респектира намерението му да постави основния проблем — Ленин и изкуството — в контекста на множество актуални въпроси като тези за отношението между изкуство и идеология, между общофилософски категории и конкретна изобразителна дейност, за специфичните особености на партийността в различните сфери на изкуството, при различни жанрови форми, за партийността и безпартийността, за психологическия портрет на съвременния художник, за съдбата на авангардизма и модернизма в миналото и съвременността.

Не е излишно да се подчертае, че заангажирането с подобна проблематика предполага широта на интересите, осведоменост и критико-изследователска мисъл, освободена от догматични предразсъдъци и сковаващи теоретически постулати. Едва ли някой би възразил и на плодотворния стремеж на критика да бъде принципен и толерантен съвременен, на нееднократните му припомняния за необходимостта да се разглеждат фактите от художествената действителност в цялата им сложност, противоречива същност и взаимоведущия, за да се проследява техният генезис и развитие, конкретно-историческата им обусловеност и съвременни модификации. Да се осветляват те не само като факти от естетически порядък, но и като обществени феномени със социално битие и граждански смисъл. Едва ли някой би оспорвал и задължението на днешния изследовател да изучава богатата им идейно-естетическа природа и конкретни структурни решения, да съблюдава и цени художествената им специфика и оригиналност, да прилага навсякъде, дори при най-усложнените обстоятелства, диференциран подход в съчетание с идейна безкомпромисност.

Но всички тези актуални изисквания, както находчивите автори формулировки и характеристики биха придобили необходимата убедителност, ако намереха място в контекста на едно по-добре организирано, овладяно и